

Ritoókné Szalay Ágnes

A VIRÁGBA BORULT MANDULAFÁ¹

I.

„Február volt: harapós hideg, még kopárak a fák, fagyos reggeli dér borította a földet, mintha esett volna a hó [...] egy darabig mentünk tovább, s ím, egyszerre két magában álló, gyönyörű tölgyfa között, elénk tárult egy kicsiny templom, a Santa Maria degli Angeli, a Portiuncula. Ódon márványból építették, körötte két vagy három roskadozó cella, melyeket benőtt már a vadszőlő és a borostyán. És váratlanul – mert korábban nem vettük észre, s most úgy tűnt, mintha a templomból lépett volna ki a fogadásunkra – ott állott előttünk egy fiatal, virágba borult mandulafa.

Édes húgocskánk, mandulafácska – szólalt meg Ferenc, és széttárta karjait – felöltötted hát ékességedet. Megérkeztünk végre. De jó, hogy láthatunk. A fához lépett, és megsimogatta törzsét. – Áldott legyen a kéz, mely elültetett, áldott legyen a mandula, melyből kisarjadtál. Félelem nélkül mégy előttünk, kis húgom: elsőként mersz dacolni a téllel, elsőként virágzol. Egy napon, ha Isten úgy akarja, ide ülnek majd virágzó ágaid alá az első testvérek.”²

Nikosz Kazantzakis (1883–1957) a messzi múltban találta meg azt, aki a mediterráneum évről évre megújuló és megünnepelt csodáját, e virágba borult mandulafát odahajló szeretetével örök emlékezetűvé tette. Kazantzakis – ahogy máshol írja – a csodát maga is megtapasztalta. Fiatalon végig látogatta az Athosz-hegy bölcseit, hogy az öt foglalkoztató nagy kérdésekre választ találjon. Hiába. Végül, az előtte hirtelen virágba borult mandulafa látványán egyszerre minden megvilágosodott.³

II.

A Via delle Volte egymásra szorult házaiból kevés kilátás nyílt a ferrarai égboltra. Ezen az enyhe téli napon, egy a felső nyitott ablakban álló alak is inkább lefelé tekintett. Az utca megelénkülő esti életét látszott figyelni. Háta mögött jókedvű fiatal

¹ A következő 4 tanulmány Szekszárdon 2014. május 21-24. között „Jelentem versben „mesémet” *Fikció és sejtett értelem a régi magyar irodalomban* címmel megrendezett irodalomtudományi konferencián hangzott el.”

² Kazantzakis, Nikosz: *Isten szegénykéje Assisi Szent Ferenc*, ford. Lukácsi Huba, Szent István Társulat, Bp., 2003, 109-110.

³ Kazantzakis, Nikosz: *Jelentés Grecónak*, ford. Szöllősy Klára, Gondolat Kiadó, Bp., 1970, 205.

társaság zajongása hallatszott. A ciprusi görög diákok gyülekeztek a bérelt szálláson, a Podocattarók otthonában. Most is, mint évek óta, itt találkoztak rendszeresen. Gazdag, előkelő családok fiai voltak, akiket a messze Itáliába küldtek tanulni. Csak egy idegen volt köztük, ő is messziről jött, csak éppen ellenkező irányból, a hegyeken túlról, az északi Pannoniából. Janusnak hívták a diákot. A görögök őt befogadták, maguk közül valónak ismerték, mert olyasmit tudott, amit ők már nem. Csodáltak is azért, mert idegen létére, értette az ő őseik nyelvét. Olvasta is azt, amit ők éppen újra, vagy visszat tanulni jöttek Ferrarába.

Janust befogadták, de azért idegen volt köztük. Félrehúzódva állt most is az ablakban, ahol egyébként is szívesen tartózkodott. Kicsit talán magát is bátorítva mormolta a Petrarcanál talált sort:

„standomi un giorno solo alla fenestra”

Ezt valahogy így formálta a maga helyzetére:

Si quando in summa scribo meditorve fenestra
(Fönt, ha az ablakban mélézok, vagy pedig írok)

Az idézett petrarcai sorból különösen a „solo” / egyedül ragadta meg, és a helyzet, hogy ennek helye az ablak. Ez a valahogy sem kint, sem bent talált rá arra, amit érzett.

Vendéglátói maguk között görögül beszéltek, de a nyelvnek azt a módosult változatát, amelyet Janus nem értett. Ha énekeltek, és ezt szívesen tették, abból is legfeljebb egy-egy szóra ismert rá, ha az emlékeztetett a kedvelt ókori szerzőknél olvasottakra. Most is, ahogy zümmögték kedves dalukat, Janus már várta az ismerős szavakat: „anthiszmeni amigdalia” majd a vége felé „bari heimonia”. Az ének, úgy magyarázták neki, valami virágzó mandulafáról szólt előbb, majd visszafogottan, megcsendesedve a rá váró zord télről.

Az ének is, a zajongás is hirtelen megszakadt. Belépett öreg mesterük Guarino. Érkezését rendszerint egy már-már a ceremóniához tartozó szabódás késleltette. Végül is a jól verselő Janust kérték arra, hogy a meghívást ünnepélyes formába öntse. Meg is történt ez, Csorba Győző segítségével idézem:

Kérlek téged, e kornak fényessége, virága,
bölcs Guarinóm, aki két nyelv csodamestere vagy,
s annyi sokan hallgattuk már több éve a leckéd:

légy vendégem, jöjj, ülj vacsorára közénk.
Mint ahogy Evanderre Heracles látogatása,
rám is tisztesség lesz, Guarinóm, a tied.

A visszautasíthatatlan invitálás a két utolsó sorban rejlett:

Quam dedit Evandro laudem Tirynthius hospes,
hanc dabis ipse mihi, si meus hospes eris.

A hivatkozás sokféle jelentést hordozott, olyanokat, amelyek a jelenlévők számára ismerősek voltak. Először is a folyton úton lévő Herkulest, ebben a történetben, amelynek forrása az Aeneis, az akkor ugyan szerény körülmények között élő, de előkelő származású Evander látta vendégül. Ez már maga is utalás volt az aktuális helyzetre. Még elegánsabb volt a célzás magának Guarinónak egy versére. Ő ugyanis éppen ezzel az utalással élt, amikor egy tisztelt tanárát hívta magához vendégségbe. De volt az értelmezhetőségnek mélyebb rétege is. Már a Senecának tulajdonított Herkules drámákban is van a hős tetteinek olyan magyarázata, hogy azok képletesen értendők. A szárazföld és tenger szörnyeit legyőző Herkules így lesz az emberiség jótévője, a „pacator orbis terrarum”.

Coluccio Salutati a XIV. század végén, *De laboribus Herculis* címmel, nagy föl-készültséggel, alapos művet szentelt annak, hogy hogyan is kell értelmezni az ókorból örökölt, ahogyan ő nevezi, „fabulákat”. A műhöz, előljáróban, egy terjedelmes bevezetést csatolt. Ebben a poetriáról értekezik általában, a költő isteni ihletettségeről, ettől érdemel az hitelt, amit mond, valamint a költői forma elsőbbségeről. A horatiusi „Aut prodesse volunt aut delectare poetae”-t úgy érti, hogy a költői fabula, máshol „imaginarius sermo”, a képes beszéd, vagy a Lactantiusnál talált „obliqua figuratio” arra szolgál, hogy élvezetes formában közvetítse azt a tudnivalót, ami az emberiség hasznára szolgál. Ezért értelmezendő Herkules valamennyi hőstette virtusként, amelyen valami emberi gyarlóság legyőzése értendő. Magát a hőst is, a korábbi attribútumok helyett, olykor úgy ábrázolják, hogy a legyőzött oroszlán bőréből pajzs, a Cacust agyonverő husángból pedig kard lesz. Ferrarában ekkor csak az udvar szórakoztatására a veremben sínylődő oroszlánok voltak láthatók. Legyőzendő szörnynek, és ezt meg is nevezték, a studia humanitatis ádáz ellenségét, a barbárságot tekintették. Uralmának éppen a Guarino meghonosította tudományok vetettek véget. Magát a mestert ezért helyettesíthette az egyébként őt ábrázoló érmén Herkules, természetesen a pajzsos-kardos megjelenítés.

A diáktársaságban mindez ismert, tudott volt, mert Guarino mester óráin éppen ezt tanulták. Janustól, Csorba Győző segítségével tudjuk, hogy

Mégis a titkok föltárásában vagy a bajnok,
hogyha az ősmondák rejtett tanaid magyarázod.
Senki se tudja tenálad bölcsebben kibogozni,
mily burkolt értelme van egy-egy régi mesének.

Tunc tamen exuperas cum rerum abstrusa recludis
cum veterum sectas inter figmenta latentes
producis. Nec te sollertior edere quisquam,
mystica secreto quid celet fabula sensu.

Tehette mindezt egy ideális városban, ahol a fejedelem maga pártolta a tudományokat, ahol a polgárok jólétét a gazdagon termő föld is biztosította. Amely földet a háború is messze kerülte. Mégint Janust idézzük:

Vagy nem az ősi Saturnus aranykora tért-e meg újra
ott, hol a háboru megszűnt, s már csak könyv-szöveg őrzi?
Hol csak a taps hangzik, víg tánc hullámszik az ünnep
lázában, s festett paloták szökkennek az égbe,
s Copia dús bőségszarut önt rétekre, mezőkre.
Jól járt mindkettő: népével az úr, s az is ezzel,
ám a sok áldás tőled szállt, Guarino, a fejükre.

A diákok ünnepelték mesterüket és az őt dicsőítő Janust is. Akkor miért volt olyan felemás hangulata a félrehúzódó magyar diáknak? Janus verselő tudományát méltányolták, volt is rá szüksége, ha ezzel viszonyozhatta a kapott ajándékokat. Ez pedig szokásos velejárója volt az ilyen vendéglátásoknak. A görögök körében a krétai calamus, vagy a finom pergamenlap volt a kedveskedés tárgya, amivel a költőt is megajándékozták. A gazdag környezetben Janus akkor került kellemetlen helyzetbe, ha az otthonról várt támogatás késett. Ha végre megérkezett, akkor meg az egyben a hazahívást is jelentette. Ez az este is valami búcsú-féle volt. Az újra meg újra fölhangzó „barü heimonia”, a zord tél is mintha a távoli, de hamarosan újra látott jégpáncél borította Pannoniára emlékeztette volna. Csak remélhette, hogy visszatérésekor, ha egyáltalán visszatérhet Itáliába, a virágba borult mandulafák fogadják.

III.

A pécsi püspökvár ablakából az égre tekintve csak az egymást kergető gonosz fekete felhőket lehetett látni. János püspök a kályhához húzódott. Egyedül volt, amióta pedig az anyja meghalt, különösen egyedül. Megszokhatta volna, mert kisgyermek kora óta távol voltak egymástól. Az utóbbi néhány évben mégis maga mellett tudhatta. Halálát meggyászolta úgy, ahogyan azt tőle várták, hosszú, antik utalásokkal teli műremekben. De a tollára szaladt az utolsó napok emléke, igaz érzése és rejtegetett hite is, egy rövid versben:

Míg lehetett az anyát táplálta hű fia gondja,
 néki a halála se fájt, hogy fia élve maradt.
 Mostan is egymásért könyörögnek ketten: a földön
 a fiu, és az anya fönn, ki egekbe jutott.

A püspökvár ura volt, és magányos volt. Fiatalon nyerte el a méltóságot, azt a hivatalt, ahol rá nem volt szükség. Ezt éreztették is vele. Már elődje is az udvart szolgálta, tőle örökölte jól fungáló helyetteseit is. Segédpüspöke, a bécsi karmelita Vitus közölte is vele, hogy nem sokra becsüli írásműveit. De még azt is terjesztette róla, okkal vagy ok nélkül, hogy nem szenvedheti a germánokat. Vicarius, Gergely, fiatal korától a helynökség hivatalában dolgozott, a gyakorlatban szerezte meg az egyházi bíraskodásnak tudományát, élt is vele hosszú ideig. János püspök tanulmányai félbeszakadtak. A római jog doktora volt csak, ezzel itthon az égvilágon semmit nem lehetett kezdeni.

Maradt hát a király környezete, a budai udvar. Ott rá valóban szükség volt, és éppen a tollára. Az egyébként jól működő kancellária nélkülözötte a diplomáciai irományok megszerkesztéséhez értő oratort, vagy stilsztát. Ezeknek volt mestere a pécsi püspök. Megőrzésük nem is a conservator, a kancellária hivatalnokának volt a föladata. János püspök a székhelyén tartotta őket.

Ez a székhely, a pécsi püspökvár olykor diplomáciai eseménynek is helyet adott. Itt adta át egy alkalommal a királynak a bullát a pápai küldött, a krétai érsek. Az alkalomra a királyt Janus verssel fogadta, Kálnoky László tolmácsolásában így:

Úgy várjon rád egykor a menny aranyos palotája,
 Mátyás, kit őriz Juppiter égi kegye,
 mint, ahogyan házam vendégül várja királyom,

Felség, el ne kerülj, bárha szerény a lakom.
Azt mondják, hogy a föld nagy Békehozója Molorchust
nem fitymálta le szűk kis kalyibája miatt.

Fertur et immensi pacator maximus orbis
parva Molorcheae tecta subisse casae.

Ismerősként üdvözöljük a szerénykedve vendégváró versnek újra föllépő szereplőjét, Herkulest. Ő a ferrarai diákokat Vergiliusra emlékeztetve látogatta meg. A fabula szerint, akkor éppen Cacust legyőzendő, de Guarino mester figuráját magára öltve, annál sokkal magasztosabb célja volt. Itt, most Mátyás esetében más a helyzet. Ez a fabula a Molorchus otthonába betérő Herkulesről szól, aki éppen a nemeai oroszlán elpusztítására készül. A király ekkor, rövid pécsi látogatása idején a török ellen indult. A magát oly szívesen oroszlánnak megjelenítő Mátyás ellenfele is méltó ellenfél, az egész akkor ismert világot veszélyeztető oroszlán: a török volt. Legyőzője valóban a „pacator maximus orbis”, aki a trófeából készült pajzsot méltán viselheti, ha a költő jóslatként is szolgáló verse valóra válik. Hogy a hivatkozás még jobban találjon, Janus forrása itt a *Panegyricus Messallae*, az ókori dicsőítő éneknek egykor megbecsült, ma már túlzónak tartott változata.

Főpapi tiszte a pécsi püspököt is gyakran a hadba induló király mellé szólította. A nem igazán alkatára szabott keserves föladatokról versek sora tanúskodik. Annál többet nyert-nyertünk itáliai kiküldetésével. Más ember lépett az annyira áhított földre. Régi tanulóársai az egykor anyagi helyzete miatt sokat szorongó diák helyett most egy gazdag főpapot fogadhattak. Keresték kegyét, paloták nyíltak meg előtte. Mindenekelőtt Ammannati Piccolomini bíboros Tiberis parti otthona. Az egykori pápa, II. Pius, leghűségesebb embere, maga is Guarino tanítvány volt. Az új helyzetben, kiszorítva a közéletből, könyvei és jó barátai társaságában, egykori ura és saját levelezését rendezte. Janus tapasztalatokkal és könyvekkel megrakodva tért haza az ő köréből.

Újonnan szerzett görög kézirataival körülbástyázva, Ammannati bíboros példáján, talán éppen szétszóródott leveleit rendezte, amikor úgy érezte megbékélt sorásával. Lehet, hogy azért, mert a szobát hirtelen világosság öntötte el. Az ablakhoz lépett, tekintete az égre esett. Az egymást taszigáló, goromba felhőkön győzve kisütött a nap. Ekkor látta meg a virágba borult mandulafát.

Az itáliai csemegéről, a manduláról, annyi szó esett már, hogy valaki, talán Polycarpus, hozott neki egy marékka. Háza népe ebből néhány szemet el is ültetett.

Azok ki is keltek, fel is cseperedtek, de az első komoly fagy lekaszálta őket. Csak egy maradt életben, azt a védett, szélárnyékos hely megóvta. Egy-két éve már meg is erősödött és most a hirtelen előtörő meleg napsugarakra a bimbók kifeszlettek. Egyedül, a számára ellenséges környezeten győzött, még hozzá megelőzve a neki erre rendelt időt. Így várta a váratlan vendéget, a jövevény Janus-Herkulest, aki ezúttal a Hesperidák kertjében bukkant föl. Aki valamikor Itália gazdag földjén csodálta a mindent elborító virágözönt, most egyetlen küldöttjének örülhetett a jeges Pannóniában. Az „audax”, a „triumphans amygdala”, hírnöke volt a távoli, boldog szellemi tájnak és magával hozta az emberi érzések fabulákba öltöztetett mérhetetlenül gazdag, a beavatottaknak sokat mesélő világát. Így született a vers:

Herkules ilyet a Hesperidák kertjébe se látott,
 hősi Ulysses sem Alkinoos szigetén,
 még ama boldog távoli réteken is csoda lenne,
 nemhogy Pannonia durva, hideg talaján:
 Íme, dacolva fagyokkal a mandulafácaska virágzik
 és szigorú-zord tél nyitja tavasz rügyeit.
 Phyllis várnod a fecskét kellett, vagy te meguntál
 minden várakozást Demophoonod után.⁴

IV.

Máig éneklük a görögök:

Ετίναξε την ανθισμένη αμυγδαλιά
 με τα χεράκια της
 κι εγέμισε από άνθη η πλάτη
 η αγκαλιά και τα μαλλάκια της.

Τρελ' ξή, σαν θες να φέρεις στα μαλλιά σου τη χιονιά
 τι τόσο βιάζεσαι;
 Μονάχη της θε να' ρυει η βαρυχειμωνιά,
 δεν το στοχάζεσαι;

⁴ Az első két sor Weöres Sándor, a többi Bánosi György–Török László fordításában (Török László: *Amygdala triumphans*, Jelenkor, LVI (2013), 3. szám, 289-293.)

A mandulafa ágat ringatta a lány
virágzott épp a fa,
csupa virágszirom ömlött el homlokán
teli lett éjhaja.

Te csacska, mire jó hajadra a dér
sietni mondd minek?
Kéretlenül is eljön majd a hosszú tél,
Talán nem hiszed?⁵

⁵ Jeorjiosz Droszinisz (1859–1951) verse Szabó Kálmán fordításával. Az újjörög költő az öröklött népköltészet műköltészeté alakítását tartotta foladatának. Körülötte egy ilyen célt támogató társaság is működött. Ez a verse is része a tevékenységének, ezért énekelik is máig Görögország szerte. Gerald Durrelnél is szerepel.

ÚJ DUNATÁJ

TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI SZEMLE

Főszerkesztő:
N. Horváth Béla

Szerkesztő:
Bús Imre
Várady Zoltán

Szerkesztőség
Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar
Szekszárd, Rákóczi u. 1. 7100
Telefon: 74/528-311
ujdunataj@igyk.pte.hu

XIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM • SZEKSZÁRD, 2014.